

СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА В СУБОТОВІ В «ОПИСАНІІ БЛАГОЧЕСТИВЫХ ЗАГРАНИЧНЫХ В КОРОНЕ ПОЛЬСКОЙ» МЕЛЬХІСЕДЕКА ЗНАЧКО-ЯВОРСЬКОГО

«Описание благочестивых заграничных в короне польской» Мельхиседека Значко-Яворського є одним з найдавніших відомих на сьогодні періоджерел з історії Свято-Михайлівської церкви в Суботіві – родовому маєтку Хмельницьких. Документ, датований 1767 р., доносить відомості одного з найбільш складних періодів православної церкви на Правобережній Україні.

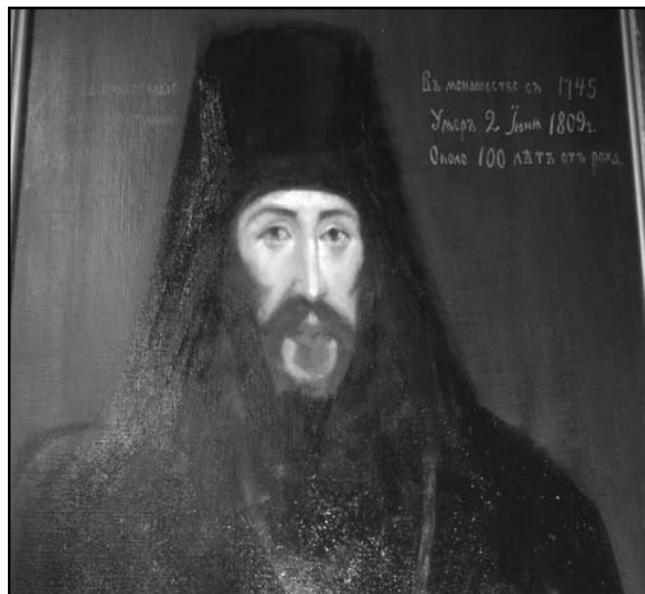
Ключові слова: періоджерело, історія Свято-Михайлівської церкви, Суботів, Мельхиседек Значко-Яворський.

У зв'язку з історичними катаклізмами, що мали місце на Чигиринщині в XVII-XVIII ст., збереглося дуже мало документальних джерел, що стосуються історії культових споруд краю. На тлі ситуації, що склалася, особливої ваги набуває відомість «Описание благочестивых заграничных в короне польской», укладена ігуменом Свято-Троїцького Пустинного Мотронинського монастиря ієромонахом Мельхиседеком у вересні 1767 р., де знаходимо відомості щодо храму станом на 1764 р. Документ, що становить опис трьох протопопій, – Чигиринської, Мошенської Смілянської, – було підготовлено на прохання поборника православної віри Георгія Кониського для подання до Варшавського сейму.

Тут знаходимо відомості про Свято-Михайлівський та Свято-Іллінський храми містечка Суботів, відомого як родовий маєток Хмельницьких. Дані про суботівські церкви увійшли до розділу «Описание старства и протопопии чигринской благочестивых церквей к епископии переяславской издревле принадлежащих» [1, 342-344].

Серед широкого загалу більш знаною є Свято-Іллінська церква – усипальниця Богдана Хмельницького. Проте не менш цікавою є історія храму в ім'я Архистратига Михаїла, закладеного, за народними джерелами, чигиринським підстаростою Михайлом Хмельницьким в першій чверті XVII ст. у кращих традиціях дерев'яного сакрального зодчества Середнього Подніпров'я [3, 112-118]. З побудовою цього храму хутір Суботів перетворюється на село, а 1649 р. отримує статус сотенного містечка чигиринського козацького полку, замської резиденції гетьмана Богдана Хмельницького.

На церковному цвинтарі, вірогідно, була похована перша дружина Богдана Хмельницького Ганна Сомко [4, 228]. Павло Алеппський, який побував у Суботіві 1956 р., описує гробовець старшого сина гетьмана Тимоша в приміщенні храму, над яким патріарх Макарій 2 серпня 1656 р. відправив панахиду [4, 228-229]. Існують версії про поховання в Свято-Михайлівській церкві і Богдана Хмельницького [5, 10-

Мельхиседек Значко-Яворський.

Робота невідомого автора середини XIX ст.

(фонди Черкаського обласного краєзнавчого музею)

17], які не мають під собою історичного підґрунтя.

Попри лаконічні відомості, що проливають світло на окремі сторінки історії храму, на сьогодні нам відомо три документи, що деталізують неоднозначну ситуацію, що склалася навколо православ'я в краї в першій чверті – 60-х роках. XVIII ст., зокрема на прикладі Свято-Михайлівської церкви в Суботіві. До таких джерел можна віднести візитацію окремих церков південної Київщини 1726 р., що знайшла своє місце в найстарішій серед відомих книг збірки єпископських візитацій [2, 191-194].

Продовженням висвітлення історії храму слід вважати досліджуваний нами документ, що містить інформацію про єпархіальну приналежність храму та рукопокладення його настоятелів.

Насамперед Мельхиседек зазначає, що як і інші храми Чигиринської протопопії, Свято-Михайлівська церква раніше належала до Київської православної архієпископії, а з відновленням Переяславської єпископії знову перейшла у її відання.

У 1720 р. за благословення православного єпископа Кирила Шумлянського православним чигиринським протопопом Петром Клименком закладена і освячена на колишньому місці.

Звідси випливає, що в цей час Михайлівська церква перебувала в занедбаному, якщо не в зруйнованому, стані, адже довелося її заново відбудувувати [1, 342]. Певний час, як свідчить згадувана нами «Візитація...», церква була уніатською [6, 99-105]. Цей період Мельхиседек в своєму «Описанні...» не висвітлює.

Населення краю завжди стояло на сторожі непохитних устоїв православ'я, що в свою чергу унеможливило утвердження унії на південно-східних околицях Речі Посполитої. Внаслідок постійного супротиву більшості населення створений

Мельхіседек Значко-Яворський.

Барельєф на фасаді Свято-Троїцького монастиря

близько 1740 р. Чигиринський деканат, до складу якого були приписано 27 навколишніх церков, серед яких і три церкви Чигирини та дві Суботова, що ставив за мету поступово усунути з храмів всіх православних священників, замінивши їх на уніатських, не маючи успіху, 1768 р. зазнав краху [8, 667].

Виходячи з «Описанія...» Мельхіседека, схильні вважати, що суботівські церкви вийшли з-під патронату деканату задовго до його розпаду, адже 3 липня 1745 р. православним Волоським єпископом Ієрофеєм Хутинським настоятелем Михайлівської церкви був рукопокладений священник Феодор Садовський, який очолював клір до 1757 р., доки не був переведений в Новоросійську губернію, а на його місце 20 квітня 1757 р. православним митрополитом волоським Даниїлом Ренським було призначено священника Федора Клонського.

24 вересня 1761 р. Федір Клонський звернувся з проханням до православного єпископа переяславського і бориспільського Гервасія про надання йому на прихід Свято-Михайлівської церкви «усыновительної грамоти», яка була йому надана 5 серпня 1664 р. [1, 343].

Принагідно наведемо третій документ, відслідкований Ю. Мициком, що яскраво ілюструє

становище православного духовенства на Чигиринщині в 60-х рр. XVIII ст.: «23-24 вересня 1766 р. писар уніатської консисторії П. Урбановський заарештував кількох православних священників, в тому числі о. Федора Зеленського з Суботова, о. Федора Кабана з Медведівки, керівника Чигиринського духовного правління о. Максима Левицького, вимагав від них перейти в унію. На початку жовтня 1766 р. їх перевезли до Радомишля, де були доти, доки вони не дали згоди стати уніатами».

Подробиці цього інциденту стають відомими з донесення священника Федора Зеленського єпископу переяславському і бориспільському Гервасію, датоване 17(06)05.1767 р., де о. Федір зазначає, що з 1765 р. він є священником церкви св. Архистратига Михаїла у Суботіві (перед цим він був рукопокладений волоським єпископом Даниїлом, єпископом Ренським). Його попередником у Суботіві був священник Федір Садоцький, але через утиски з боку уніатів мусив покинути храм і йти служити похідним священником у російську армію, котра здійснювала похід на Прусію. Отець Федір мав можливість служити в храмі, допоки в жовтні 1766 р. уніатський радомишльський єпископ Пилип Володкевич не вдався до репресій. У ніч на 3 жовтня на садибу священника в Суботіві вчинили напад інстigator уніатської консисторії Андрій Глинський, поляк, корсунський хорунжий Василь Острий з десятьма корсунськими надвірними козаками та двома суботівськими поляками, які несли сторожову службу (одного з них звали Павлом Левицьким). Вони заарештували священника разом з дружиною і дитиною, вчинили обшук, забрали все майно, а самого о. Федора під караулом погнали пішки до Чигирини. Там його привезли до замку уніатського офіціала Григорія Мокрицького, де на нього чекали василіанський ігумен Костецький і декілька уніатських священників (Олександр Вацкевич та інші), які влаштували йому допит. Мокрицький звелів постригти о. Федору волосся на голові і на бороді, що вважалося явним безчестям. Потім за його наказом священнику дали 300 ударів різками й кинули до місцевої в'язниці, де перебували злодії. Пізніше уніати навідувалися до нього у в'язницю, криючи лайкою і самого священника, і православну віру. Згодом о. Федора відправили до Сміли, де у в'язниці він зустрівся з благочинним церков Чигиринського правління о. Максимом Левицьким. Того так само було схоплено, нещадно бито різками й кинуте до в'язниці. Зі Сміли обох священників перевели до Корсуня і 24.09.1766 р. закрили у в'язниці під в'язною вежею, забрали одяг, а взамін видали якусь лахміття. Незабаром їх разом з декількома іншими арештованими православними священниками відправили у Радомишль, де знову били, змушуючи прийняти унію. Тільки 25 березня 1767 р. їм випадково вдалося звільнитися [7, 312-313].

Тут очевидні невідповідності, що стосуються

настоятелей храму. Не знаходимо відомостей щодо о. Федора Клонського, який, згідно «Описанія...» Мельхиседека, був настоятелем храму після о. Федора Садоцького. Не виключено, що в своєму донесенні О. Федір Зеленський вказує на о. Федора Садоцького як на свого попередника в контексті утисків, яких зазнавали православні священники від уніатів.

«Описание благочестивых заграничных в короне польской» Мельхиседека Значко-Яворського введено до наукового обігу Феофаном Лебединцевим і опубліковане в кількох числах часопису «Киевская старина» за 1861-1863 рр.

Розділ «Описание старства и протопопии чигринской благочестивых церквей к епископии переяславской издревле принадлежащих» побачив світ у десятому числі вказаного часопису за 1863 р.

На жаль, документ, який містить цінну інформацію про православні храми Потясминня, що охоплює період від кінця XVII до середини XVIII ст., на сьогодні практично недоступний для широкого загалу шанувальників сакральної історії. Залишається відкритим питання про необхідність перевидання «Описанія...» окремим збірником.

Посилання

1. Игумен Троицкого Пустынно-Мотренинского монастыря иеромонах Мельхиседек. Описание старства и протопопии чигринской благочестивых церквей к епископии переяславской издревле принадлежащих 1767 года сентября 10 дня // Киевские епархиальные ведомости. – 1863 – № 10 – С. 342-344.

2. Крип'якевич І. Чигирин і Суботів у візитації 1726 р. // Записки НТШ. – 1931. – Т. 151. С.– 191–194.

3. Кукса Н. До історії Михайлівської церкви в с. Суботів // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 8 – К., 1999. – С. 112-118.

4. Кукса Н. Історичні поховання XVII-XVIII ст. в Суботіві // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т.9. Тематичний випуск. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень. – К., 2002. - С.227-241.

5. Кукса Н. Наукові «досліди Гната Яковича Стеллецького по з'ясуванню історичної тайни Богдана» в Суботіві (20-ті рр. XX ст.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип. 11. – К., 2002. – С. 10-17.

6. Кукса Н.В. Православні церкви Чигиринщини у візитації 1726 р. // Свідок козацької слави: погляд крізь століття (до 350-річчя- річниці храму Б. Хмельницького в с. Суботіві): матеріали науково-практичної конференції НКЗ «Чигирин». – 2004. – С.99-105.

7. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця. – К., 2007. – 391 с.

8. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех древних селах, местечках и городах в пределах губернии находящихся. – К., 1864. – 736 с.

Кукса Н.В. Свято-Михайловская церковь в Субботове в «Описаніи благочестивых заграничных в короне польской» Мельхиседека Значко-Яворского

«Описание благочестивых заграничных в короне польской» Мельхиседека Значко-Яворского является одним из самых давних известных на сегодня первоисточников из истории Свято-Михайловской церкви в Субботове – родовом имени Хмельницких. Документ, датированный 1767 г., доносит

сведения одного из наиболее сложных периодов православной церкви на Правобережной Украине.

Ключевые слова: первоисточник, история Свято-Михайловской церкви, Субботов, Мельхиседек Значко-Яворский.

Kuksa N.V. St. Michael church in Subotiv at «The Description of blagochestyvyh foreign in polish crown» of Melhisedek Znachko-Yavorskyi

«The Description of blagochestyvyh foreign in polish crown» of Melhisedek Znachko-Yavorskyi is one of the first well known original sources in the history of the St. Michael church in Subotiv - Khmelnitskiy's family burial vault nowadays.

The document dated 1767, conveys information of one of the most difficult periods of the Orthodox Church in the Ukraine.

Key words: original source, history of St. Michael church, Subotiv, Melhisedek Znachko-Yavorskyi.

14.03.2013 р.

УДК 94(477):069.444+711.56«1786»

С.Б. Юрченко

РЕМОНТ СОБОРУ ГАМАЛІЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ У 1786 РОЦІ

На підставі нових архівних документів реконструюється первісна форма завершення собору Гамаліївського монастиря.

Ключові слова: українське бароко, Гамаліївський монастир, Іван Скоропадський, храмова архітектура

Собор Різдва Богородиці Гамаліївського Пустинно-Харлампіївського монастиря неодноразово привертав увагу дослідників [1]. Зокрема, багатьма істориками української архітектури відзначалася оригінальність його об'ємно-просторової композиції, що поєднує у собі тринальний трьохабсидний тип псевдобазилікального храму із трансептом та характерне для дерев'яного зодчества завершення у вигляді п'яти бань, встановлених за сторонами світу. Особливості ж деталювання фасадів та первісна форма завершення бань, незважаючи на значну роль цих елементів у формуванні архітектурного образу споруди, досьогодні лишаються малодослідженими. Причиною цьому є переробка собору в першій половині XIX ст. після пожежі 1795 р., в результаті чого пам'ятка втратила майже увесь фасадний декор, що був стесаний на догоду пануючим тоді естетичним уподобанням пізнього класицизму. Тоді ж храм отримав збережене дотепер завершення бань, які мають форму півсфер із встановленими на них глухими ліхтариками під хрести.

З огляду на сказане великий інтерес представляють архівні матеріали, що містять інформацію про архітектуру собору до пожежі 1795 р. Одним із нещодавно виявлених документів є контракт на